

**UNIVERSITATEA „OVIDIUS” CONSTANȚA
ȘCOALĂ DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE
DOMENIUL: FILOLOGIE**

**REZUMATUL
TEZEI DE DOCTORAT**

***STRUCTURI PAREMIOLOGICE
ROMÂNEȘTI ȘI TURCEȘTI.
O ANALIZĂ CONTRASTIV-TIPOLOGICĂ***

**Îndrumător științific:
Prof. univ. dr. Petre Gheorghe BÂRLEA**

**Doctorand:
Emel M. ISMAIL**

**CONSTANȚA
2025**

CUPRINS

Sigle și abrevieri

Introducere

1. Motivație
2. Stadiul cercetărilor
3. Materialul de lucru
4. Metodele de lucru
5. Precizări terminologice

Capitolul 1

Literar și arhaic-dialectal în paremiologia română și turcească

1.1. Sincronie și diacronie în analiza proverbelor

1.2. Scurt istoric al comunității turco-tătare din Dobrogea

- 1.2.1. Diversitatea etnolingvistică a Dobrogei
- 1.2.2. Primele atestări ale așezării turco-tătarilor în Dobrogea
- 1.2.3. Replicarea lumii turco-musulmane din Anatolia în Nordul Dunării
- 1.2.4. Structura comunității turco-tătare în Dobrogea modernă și contemporană
- 1.2.5. (Con)viețuirea turco-tătarilor dobrogeni
 - 1.2.5.1. Aspecte religioase și culturale
 - 1.2.5.2. Învățământul în limba maternă și publicațiile de profil

1.3. Conservarea identității culturale a turco-tătarilor din Dobrogea

- 1.3.1. Tradiții și obiceiuri
- 1.3.2. De la *medrese* la Universitate
- 1.3.3. Convorbiri cu etnicii turco-tătari, membri ai comunității dobrogene

1.4. Paremiologie locală dobrogeană

Capitolul al 2-lea

Gramatica contrastiv-tipologică a proverbelor românești și turcești

2.1. Paradoxul contrastivității

2.2. Particularități morfologice ale proverbelor românești și turcești

- 2.2.1. Verbe
- 2.2.2. Substantivele
- 2.2.3. Adjectivele
- 2.2.4. Pronumele
- 2.2.5. Numerele
- 2.2.6. Adverbe
- 2.2.7. Instrumentele gramaticale
- 2.2.8. Interjecțiile și onomatopeele
- 2.2.9. Valoarea secvențială a structurilor morfologice

2.3. Particularități sintactice ale proverbelor românești și turcești

- 2.3.1. Propoziția și fraza
- 2.3.2. Structuri sintactice simple și structuri sintactice dezvoltate
 - 2.3.2.1. Tipare logicosemanticale ale enunțurilor simple

- 2.3.2.1.1. Structuri implicative („A este B”)
- 2.3.2.1.2. Structuri incluzive („A are B”)
- 2.3.2.1.3. Structuri propoziționale actanțiale („A face B”)
- 2.3.2.1.4. Structuri cu complemente circumstanțiale („A se află în situația B”)
- 2.3.2.2. Structuri sintactice dezvoltate
- 2.3.3. Coordonarea sintactică în fraza paremiologică
 - 2.3.3.1. Coordonarea copulativă
 - 2.3.3.2. Coordonarea disjunctivă
 - 2.3.3.3. Coordonarea adversativă
 - 2.3.3.4. Coordonarea concluzivă
- 2.3.4. Subordonarea sintactică în fraza paremiologică
 - 2.3.4.1. Amprenta tipologică și genealogică a subordonării sintactice în proverbe
 - 2.3.4.2. Subordonata subiectivă
 - 2.3.4.3. Cauzalitatea în formulele paremiologice
 - 2.3.4.4. Condiționalitatea în formulele paremiologice
 - 2.3.4.5. Finalitatea în formulele paremiologice
 - 2.3.4.6. Alte tipuri de subordonare în formulele paremiologice

2.4. Concluzii cu privire la structurile gramaticale ale proverbelor

Capitolul al 3-lea

Organizarea pragmatic-discursivă a enunțurilor paremiologice

3.1. Semnificare și suprasemnificare discursivă

3.2. Tipologia pragmatic-discursivă a proverbelor

- 3.2.1. Proverbele asertive
- 3.2.2. Proverbele interogative
- 3.2.3. Proverbele imperative
- 3.2.4. Proverbele exclamative

3.3. Concluzii cu privire la organizarea pragmatic-discursivă a enunțurilor paremiologice

Capitolul al 4-lea

Expresivitatea structurilor paremiologice

4.1. Particularitățile aspectului formular al proverbelor

- 4.1.1. Concizia și procedurile brevității structurale
 - 4.1.1.1. Condiția accesibilității
 - 4.1.1.2. Elipsa
 - 4.1.1.3. Parataxa
- 4.1.2. Simetria formală
- 4.1.3. Stabilitatea și stereotipia
- 4.1.4. Arhaicitatea

4.2. Stilul structurilor paremiologice

- 4.2.1. Între denominație și definiție metaforică
- 4.2.2. Figuri ale sunetelor
 - 4.2.2.1. Aliterația
 - 4.2.2.2. Asonanța, armonia vocalică și armonia consonantică
- 4.2.3. Figuri lexicosemantice

- 4.2.3.1. Epitetul
- 4.2.3.2. Comparația
- 4.2.3.3. Metafora, metonimia și sinecdoca
- 4.2.4. Figurile insistenței lexicogramaticale și topice
- 4.2.4.1. Repetiția și variantele ei
- 4.2.4.2. Hiperbola și variantele ei
- 4.2.5. Figurile poetice
- 4.2.5.1. Rima
- 4.2.5.2. Ritmul și măsura
- 4.2.6. Figurile gândirii
- 4.2.6.1. Alegoria
- 4.2.6.2. Simbolul

4.3. Concluzii cu privire la expresivitatea proverbelor

Concluzii generale

Bibliografie

Anexe

1. Index de proverbe românești
2. Index de proverbe turcești

Cuvinte-cheie:

Proverbe, limba română, limba turcă, structuri paremiologice, analiză contrastiv-tipologică.

1. INTRODUCERE

1.1. Motivație

Lucrarea pe care o propunem are un *caracter lingvistic*, chiar dacă atât materialele de studiu, cât și mijloacele de investigare impun incursiuni ample în diverse alte domenii ale cunoașterii, cum ar fi antropologia, sociologia, psihologia, apoi literatura și mai ales manifestările sale timpurii, adică folclorul literar, cu elemente incontornabile de istorie socială, religie, teoria mentalităților¹. De altfel, prelucrarea imensului corpus de exemple pe care ne-am bazat observațiile confirmă alegațiile lingviștilor cu experiență referitoare la imposibilitatea realizării unor analize „pur lingvistice”².

¹ Pe această relație inextricabilă dintre viața reală și limba unei comunități se bazează, cum știm, întreaga teorie a neogramaticienilor germani de la sfârșitul secolului al XIX-lea – G. Brugmann, G.I. Ascoli, H. Paul ș.a. Ducând mai departe cuceririle comparatismului istoric întemeiat de generația anterioară, a profesorilor lor, Fr. Bopp, Fr. Diez, A. Schleicher ș.a., ei lansează principiul „*Wörter und Sachen*” – „Cuvinte și lucruri”, prin care explică „viața cuvintelor”, prin traiul, gândirea și simțirea umană, chiar dacă se menține adevărul „arbitrariului semnului lingvistic”.

² Cf. P. Gh. Bârlea, 2022, *Mirajul cuvintelor. Studii de lingvistică*, București: Editura Universitară, p. 27 *et passim*.

Concret, studiul pe care îl propunem aici vizează *lingvistica aplicată*, mai precis, aplicată la *domeniul contrastiv-tipologic*, căci, în metalimbajul adecvat, va fi vorba despre analize cu caracter *comparativ*, *sociolingvistic* și *pragmalingvistic* a unui corpus de proverbe din limbile română și turcă.

Obiectivele cercetării noastre vizează *relevarea raportului dintre „geniul intern al limbilor”*, așa cum a fost definit de Wilhelm von Humboldt, și *„universaliiile limbii”*, analizate din perspectiva *frazeologismelor de tip paremiologic*, ceea ce înseamnă accentul pus pe structurile lexicosemantice, dar cu numeroase implicații fonetice, morfosintactice și stilistic-pragmatice.³

Premisa de la care pornim este că structurile paremiologice, prin formulele lor elaborate, ca acte de vorbire care au acumulat experiențe milenare, dau seama mai bine decât alte forme de manifestare a limbii de echilibrul între particular și general, între individual și universal, în „decuparea” realității.

1.2. Materialul de lucru

Corpusul nostru de texte a fost alcătuit după mai multe serii de selecții succesive, dat fiind materialul imens pe care îl oferă antologiile, culegerile și dicționarele de specialitate. Într-o primă fază, am parcurs circa 4500 de proverbe românești și cam tot atâtea turcești, fără a mai pune la socoteală faptul că foarte multe proverbe se repetă, cu mici variații de formă în cele 10 surse de bază la care am făcut apel. Această evaluare generală a fost necesară pentru a putea stabili un segment cât mai consistent și mai unitar posibil, care să asigure o bază reală de analiză comparativă, adică o grupare de structuri cu tematică bine delimitată conceptual.

1.3. Metodele de lucru

Având în vedere dubla sursă de structuri paremiologice, precum și premisele și obiectivele cercetării noastre, am apelat în primul rând la *metoda contrastiv-tipologică* de cercetare a faptelor de limbă.

Complexitatea structurilor lingvistice paremiologice, manifestată în raport invers proporțional cu brevitățile formulărilor enunțative, impune apelul la principiile, metodele și instrumentele de lucru ale mai multor domenii ale științelor limbii. Am folosit în primul rând

³ Pentru ideea de „individualitate” a limbii, am folosit traducerea românească a tratatului lui W. von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008. Pentru conceptul de „universaliiile lingvistice”, ne-am bazat, în principal, pe studiul lui Eugenio Coșeriu, „Universaliiile limbajului (și celelalte)”, reluat în *Dacoromania*, Cluj-Napoca, nr. VII-VIII, 2002-2003, pp. 15-45, din E. Coșeriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid: Gredos, 1987, pp. 148-205.

procedurile analizei gramaticale sincronice, descriptive, pentru fiecare din cele două proverbe – românesc și turcesc – pe care le vom supune examinării generale. De asemenea, am făcut apel la instrumentarul oferit de *gramatica istorică* și de *dialectologie*, întrucât multe dintre proverbe poartă amprenta limbii vechi din cele două spații culturale, în forme specifice unei etape sau alta din evoluția ei, deseori cu forme regionale.

2. STRUCTURA ȘI CONȚINUTUL LUCRĂRII

Organizarea compozițională a lucrării noastre a fost determinată, în principiu, de specificul proverbelor – considerate ca acte de vorbire.

2.1. Am precedat, totuși, studiul strict lingvistic și pragmatic-stilistic printr-un capitol consacrat istoriei comunității vorbitorilor de limba turcă și tătară în Dobrogea, deoarece am avut în vedere și câteva exemple de proverbe cu un oarecare caracter etno-lingvistic și mentalitar predominant local. Am făcut, așadar, un ***scurt istoric al comunității turco-tătare din Dobrogea***, vorbind despre diversitatea etnolingvistică a zonei, despre formele vechi și actuale de cultură de aici, precum și despre relația dintre limba literară standard și variantele dialectale în structura lingvistică a proverbelor.

2.2. Capitolul central, care ocupă și locul cel mai consistent în economia lucrării, este consacrat, desigur, ***gramaticii contrastiv-tipologice a proverbelor românești și turcești***. Am considerat un paradox al contrastivității faptul că analiza proverbelor performate în două limbi cu sisteme gramaticale diferite dovedește că atât imagistica bazată pe elemente de *realia* foarte diferite, cât și disponibilitățile fiecărei limbi de a concentra în cuvinte universalile gândirii au multe puncte comune. Dincolo de simbolistica „slăninei din pod”, respectiv a „cafelei care întărește prietenii”, incompatibile cu contextul social-istoric al comunităților turcești și românești, modul de gândire și simțire se manifestă incredibil de unitar.

2.2.1. Morfologia proverbelor

Subsistemul verbal reprezintă un caz clar de divergență lingvistică între cele două limbi, atât prin structura, cât și prin funcționalitatea sintactică, aceea de exprimare a nucleelor predicative ale enunțurilor proverbiale. Față de structura flexionară românească (radical, vocală/consoană tematică, desinențe), structura aglutinantă turcească trimite la nuanțe. Este de remarcat frecvența utilizării categoriei gramaticale a timpului, de exemplu. În timp ce româna folosește așa-numitul prezentul, prin valorificarea nemarcată morfologic, ci doar discursiv, a valorii de „prezent etern”, turca folosește timpul aorist, care exprimă și o nuanță aspectuală de „timp extins (numit în gramaticile turcești *geniş zaman*). Profesorii de limba turcă atrag atenția

asupra faptului că, de obicei, acesta este ilustrat prin exemple luate din paremiologie, tocmai pentru că redă universalitate, durată în timp a acțiunilor exprimate:

Rom. *Cine culege trandafirul atinge și spinii.*

Tc. *Dikensiz gül olmaz.*

„Fără spin, trandafirul nu poate fi.”

Observații de acest fel s-au impus și la celelalte clase lexicogramaticale, cf. absența opoziției de gen și număr la adjectivele turcești, preferința pentru structurile nominale, în general, în limba turcă, folosirea diferită a adverbilor sau a prepozițiilor ș.a.m.d.

2.2.2. Sintaxa proverbelor

2.2.2.1. Structurile sintactice simple

Având în vedere cele arătate mai sus, este clar că, oricât de simplă și de concentrată ar fi o structură paremiologică, paradigma ei nu poate coborî sub nevilul unui *enunț logic de tip clasic*, așa cum este definit acesta în logica formală aristotelică:

Subiect + Predicat + Determinări ale verbului predicat + Determinări ale Numelui
Subiect

Aceasta înseamnă că în ambele limbi propoziția este unitatea cea mai frecventă de organizare sintactică și în ambele limbi aceasta funcționează după aceleași tipare logicosemanticale ale enunțurilor simple:

Structuri implicative („A este B”)

Structuri incluzive („A are B”)

Structuri propoziționale actanțiale („A face B”)

Structuri cu complementele circumstanțiale („A se află în situația B”)

Din sutele de exemple posibile, dăm unul revelator pentru primul tipar:

Rom. *Sănătatea este cea mai mare avuție a omului.*

Tc. *Akıl kisiye sermayedir.*

„Mintea este avuția unui om.”

2.2.2.2. Structuri sintactice dezvoltate

Referitor la coordonarea sintactică în fraza paremiologică, studiul nostru a evidențiat preferința comună a celor două limbi pentru cele patru tipuri de relații: copulativă, disjunctivă, adversativă și, ceva mai puțin, concluzivă.

În ceea ce privește subordonarea sintactică în fraza paremiologică, sunt privilegiate doar câteva tipuri. Predomină subordonata subiectivă, apoi urmează, în ordinea ocurențelor

logicosintactice, cauzalitatea în formulele paremiologice, condiționalitatea, finalitatea. Alte tipuri de subordonare apar mai rar în formulele paremiologice.

Cea mai frapantă particularitate a mecanismelor de relaționare logicosintactică, atât la nivelul coordonării, cât și la nivelul subordonării, este parataxa, preferată în proverbele din orice limbă din lume, pe fondul legii brevității structurilor paremiologice, dar accentuată în limba turcă prin natura sa tipologică:

Rom. *Măsoară de două ori și taie o dată!*

Tc. *İki ölç, bir biç!*

„Măsoară de două ori, croiește o dată!”

Rom. *Muierea în pat, bărbatul sub pat.*

2.2.3. Organizarea pragmatic-discursivă a enunțurilor paremiologice

Într-un capitol separat, al 3-lea din compoziția lucrării, am analizat tipologia pragmatic-discursivă a proverbelor, din aceeași perspectivă contrastiv-tipologică. În ambele limbi enunțurile în discuție aici sunt organizate, în proporții relativ comparabile, în:

Proverbele asertive;

Proverbele interogative;

Proverbele imperative;

Proverbele exclamative.

Deosebirile țin de particularitățile topice și sintactice, în sensul că în limba turcă sunt valorificate particulele interogative, de exemplu, și o anumită ordine a cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază, în afară de obișnuitele pronume și adverbe interogative specifice inventarului fiecărei limbi.

2.2.4. Valori pragmatice și stilistice ale proverbelor în limbile română și turcă

Capitolul al 4-lea din lucrarea noastră a fost dedicat expresivității structurilor paremiologice din tezaurul de înțelepciune populară a celor două limbi.

2.2.4.1. Aspectul formular-stabil al proverbelor

Am analizat în primul rând, ca elemente de infrastructură, particularitățile aspectului „formular” al proverbelor, adică trăsăturile general-valabile care conferă specificitate inconfundabilă acestui tip de exprimări locuționare, în orice limbă naturală:

- *Concizia* și procedurile brevității structurale;
- *Accesibilitatea*, respectiv calitatea de a se face înțelese, indiferent de profunzimea gândurilor transmise peste secole;

- Particularitățile care asigură *caracterul formular*, repetitiv, ușor de memorat, respectiv *elipsa*; *parataxa*; *simetria logicosemantică și formală* (adică morfologică, sintactică, topică); arhaicitatea și caracterul popular și anonim etc.

Este vorba aici, poate mai mult decât oriunde, despre universalitățile limbii și ale gândirii, acelea care generează stabilitatea și relativa stereotipie a structurilor paremiologice.

2.2.4.2. *Stilul structurilor paremiologice*

În această parte a cercetării noastre am pornit de la premisa că, deși nu toate proverbele au valoare metaforică, toate au un aspect expresiv specific. Practic, nici măcar un proverb nu se află la „gradul zero” al discursivității, chiar dacă exprimă o aserțiune aparent simplă, de bun simț comun:

Rom. *Cine caută prieteni fără cusur rămâne fără prieteni.*

Tc. *Kusursuz dost arayan, dostsuz kalır.*

Așa-zisa denominație, adică simpla numire a unei observații, simpla definire denotativă a unui fenomen cu semnificații importante pentru oameni, nu înseamnă un enunț sec, complet denudat conotativ. Totdeauna există în alcătuirea unui proverb o încărcătură expresivă, măcar imperceptibilă. De aceea, am analizat *figurile sunetelor* (aliterația, asonanța, armonia vocalică și armonia consonantică); *figurile lexicosemantice* (epitetul, comparația, metafora, metonimia și sinecdoca); *figurile insistenței lexicogramaticale și topice* (repetiția și variantele ei, hiperbola și variantele ei); *figurile poetice* (rima, ritmul și măsura); *figurile gândirii* (alegoria și simbolul).

Și aici apar, desigur, diferențe între cele două limbi. De exemplu, armonia vocalică (și chiar consonantică) ține în mod natural și definitoriu de specificul succesiunii sunetelor în structura cuvintelor.

3. Concluzii

3.1. Analiza contrastiv-tipologică a corpusului de enunțuri paremiologice din fiecare dintre cele două limbi – româna și turca – a confirmat caracterul stabil și „formular”, până la stereotipie, al unor acte de vorbire guvernate de legile „universalităților gândirii” și „universalităților limbii”. Grupate pe cât posibil în seturi unitare de câte două, după criteriul conținutului tematic, s-a dovedit că foarte multe proverbe au și forme similare, în ciuda diferențelor lingvistice de natură tipologică și structurală. S-au relevat trei grade diferite de asemănări generale – conținut și formă, dincolo de detaliile specifice inerente.

a) Structuri cu similarități frapante, susceptibile de transfer prin traducere sau măcar prin circulație și adaptare pe un spațiu istorico-geografic, cultural și lingvistic comun, *id est* balcanic, în cazul de față:

Rom. *Spune-mi cu cine te însoțești ca să-ți spun cine ești!*

Tc. *Arkadaşını söyle, senin kim olduğunu söyleyeyim.*

„Spune-mi cine este prietenul tău, ca să-ți spun cine ești tu.”

Rom. *Întinde-te cât ți-e plapuma!*

Tc. *Ayağını yorganına göre uzat.*

„Întinde-ți picioarele cât ți-e plapuma!”

Rom. *Tatăl mănâncă struguri acri, iar fiului i se strepezesc dinții.*

Tc. *Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır.*

„Tatăl mănâncă struguri acri, iar fiului i se strepezesc dinții.”

Rom. *Calul de dar nu se caută la dinți.*

Tc. *Bahşış atın dişine bakılmaz.*

„Calului primit în dar nu i se verifică dinții.”

b) Structuri cu similarități medii, respectiv cu conținut ideatic comun, dar cu imagistică diferită și, în consecință, cu alcătuire lexicosemantică și gramaticală relativ diferită:

Rom. *Cu o floare nu se face **primăvară**.*

Tc. *Bir çiçekle yaz **olmaz**.*

„Cu o floare nu se face **vară**.”

Rom. *Mai bine cu înțeleptul la pagubă decât cu prostul la câștig.*

Tc. *Cahil dostun olacağına okumuş düşmanın olsun.*

„Mai bine să ai un dușman educat, decât un prieten neșcolit.”

Rom. *Dacă-i cal să tragă, dacă-i popă, să câte, dacă-i copil să se joace!*

Tc. *Cambaz ipte, balık dipte gerek.*

„Locul acrobatului e pe sârmă, iar al peștelui în adâncul apei.”

Rom. *Mi-e milă de tine, dar de mine mi se rupe sufletul!*

Tc. *Can candan tatlıdır.*

„Sufletul meu este mai dulce decât al tău.”

c) Structuri cu diferențe relativ mari de mentalitate, generatoare de imagini și simboluri, îmbrăcate în alcătuiri compoziționale, lexicosemantice și gramaticale foarte specifice. Desigur, la o căutare insistentă, se poate găsi totdeauna un nucleu ideatic comun, dar concretizarea în formule paremiologice comparabile va fi mai dificil de identificat. De exemplu, ideea de bătaie

administrată copiilor ca mijloc eficient de educație este general valabilă în paremiologia tradițională a popoarelor:

Rom. *Bătaia e ruptă din rai.*

Tc. *Kızın dövmeleyen dizini döver.*

„Cine nu-și bate fata își bate genunchii.”

3.2. Când vorbim despre „generalitate” și „specificitate”, despre „universal” și „local”, trebuie să avem în vedere nu numai corespondențele posibile între două limbi cu sistem tipologic diferit, dar cu suport mentalitar determinat de un spațiu comun, balcanic, în cazul de față, ci despre orice altă limbă naturală. Cercetările de comparativă sau de gramatică și lexic contrastiv-tipologic etc. dovedesc că aceeași structură, cu același mesaj ideatic, cu aceeași mentalitate și cu un cadru compozițional și lingvistic similare apare în fondul paremiologic al multor popoare. Ceea ce noi am selectat pentru română și turcă se găsește și în franceză, engleză etc.:

Tc. *Öyle babanın, öyle oğlu.*

Rom. *Așa tată, așa fiu.*

Fr. *Tel père, tel fils.* ș.a.m.d.

3.3. Dinamica similitudini/contraste este, așadar, foarte puternic marcată de aspectul cognitiv-mentalitar și de acela al „decupării” și „reflectării” realității cu ajutorul sistemului limbii, în sens humboldtian.